

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

BOÉR HUNOR

**A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM
A MAGYAR TUDOMÁNY ÉS KÖZMŰVELŐDÉS TÖRTÉNETÉBEN
1875–2000**

**Budapest
2007**

**Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI**

BOÉR HUNOR

**A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM
A MAGYAR TUDOMÁNY ÉS KÖZMŰVELŐDÉS TÖRTÉNETÉBEN
1875–2000**

**Történelemtudományok Doktori
Iskola**

**Gergely Jenő
egyetemi doktor**

Doktori Iskola vezetője

Művelődéstörténeti Program

**Kósa László
akadémikus**

program vezetője

Témavezető

**Bodó Sándor
kandidátus**

**Budapest
2007**

Tézisek

A dolgozat a Székely Nemzeti Múzeumot mint a magyar tudomány és kultúra intézménytörténeti jelenségét próbálja körüljárni. Gyűjteményeinek, tudományos eredményeinek a magyar tudományban és kultúrában betöltött helye csak annyiban képezi elemzés tárgyát, amennyiben az intézmény problémáit utóbbiak története mentén is szükséges artikulálni. Ha egy intézménynek kényszerűségből vagy legalábbis jobb híján a története a fő meghatározó jellemzője, az természetesen válságtünet. A történelem ott értékelődik fel ilyen mértékben, ahol a *jelennel* nincs minden rendben. De egy válság, annak tünetei legalább annyira jellemzőek, mint a pozitív értékek. Térségünkben a *régiség*, a *folytonosság* kiemelt fontosságú, kompenzatív logikájú, ideológiai érvek, akárcsak a különböző szintű központok „hivatása”. Ennek elemzése meghaladná a dolgozat kereteit, de ismert, hogy például az 1989 utáni erdélyi tudományszervezésben, annak önértelmezésében-marketingjében a „nagy múltú” nem egy véletlen *epi-theton ornans*. Nem érthető az erdélyi román, majd egyáltalán román őshonos-ság- és népességfolytonosság-elméletek mint politikai-legitimációs érvrendszer-ek ismerete nélkül, ahogy azok sem a korábbi vagy párhuzamos magyar történeti jogi legitimációs érvrendszerektől eltekintve. Ahhoz azonban, hogy ez a probléma legalább tárgyát képezhesse egy ideológiakritikai vizsgálatnak, előzőleg amúgyis fel kellene tárnai a *térségbeli tényleges példákat az intézményi folytonosságra*.

Az utóbbi évek kutatásai és sepsiszentgyörgyi intézményi tapasztalatai azt mutatják, hogy a Székely Nemzeti Múzeumnak mind a belső, mind pedig a külső értékelésével gondok vannak. Ez a történeti vonatkozásokra is érvényes, és egyaránt felelős benne a maga belső kánonját nem tisztázott, jelentőségét eléggé fel nem ismert múzeum, illetve a megfelelő nemzeti kánonok (a román közgyűjtemény-történeti kánon szakmán kívüli okokból nem érdekelt benne, a magyar pedig köztes romániai/erdélyi magyar tudomány- és művelődésszervező központok ideologizáló értelmezésének adott helyet több rendben is, azok nagyobb, szakmai vagy kevésbé szakmai szimbolikus tőkéje, illetve előnyösebb lobbihelyzete okán, máskor egyszerűen egyféle közömbösségből-érdektelenségből – annyira azért nem fontos Budapesten, hogy mi a tényleges helyzet Erdélyben). A jelenlegi kánonok mindenesetre felülírást kérnek, mert több vonatkozó elemük olyannyira nem érvényes, hogy *szakmai tisztességgel* nem vállalható már. Ennek érdekében a Székely Nemzeti Múzeumot érintő kérdésekben a dolgozat első lépésként új belső (de a külső szakmai nyilvánosságot is célzó) kánonot javasol: nemcsak a valós, mérlegelendő *teljesítmények leltárát* kívánta teljesebbé tenni (l. *Kronológiai vázlat*), hanem *más jellegű értelmezést* ajánlott. A *Bevezetőjében* felvetett korszakolás helyett, melynek szakaszai önkényesen átrajzolhatónak tűnnek, szerves időbeli egészében (és persze összetettségében) próbálja tárgyalni a múzeum történetét.

A javasolt közelítésben az intézmény kiépülése három párhuzamos, egy-

másra ható, összefonódó tényező meghatározta *szerves folyamatként* vizsgálándó (jogi építkezés, *szimbolikus* és *anyagiszervezeti* tőke felhalmozása). A múzeum *felőtté érése* pillanatában ez a konstrukció „a puding próbája” nemzeti összeomlással szembeül, és kiállja azt: a *helyi közösségi igényre alapozó szerves voltából* levezethetően a legnagyobb hiánykihívásra, a legkevesebb külső forrás birtokában is *maximális hatékonyságú választ tud adni* (az első világháborút követő évek, majd a László Ferenc elvesztése kérte különleges megoldások ideje: a Csutak-korszak). A múzeum Csutak-korszakbeli jelentősége nyilvánvaló: *az egyetlen működő magyar tudományos intézmény* ekkor a csonkaországon kívül rekedt területeken, ha a tudományos intézmény fogalmát szűkebb értelemben vesszük (a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egyesület ezekben az években inkább tudományos rendezvényszervező, valamint tudományos periodika fenntartója csupán).

A sepsiszentgyörgyi múzeumot az utódállam Románia is nagyra becsüli, és regionális tudomány- és művelődésszervezőként, az erdélyi magyar tudományos elitet mozgósító kutatóhelyként, székelyföldi kutatási központként, műemlékvédő központként, magyar–román államközi alku tényezőjeként stb. képes működni: igazgatója, Csutak Vilmos mintegy informális *kisebbségi kulturális* (beleértve oktatási) *önkormányzati vezető* a régiójában a maga nagyon összetett szerepével. Ezután azonban az intézmény a fenntartható fejlődés problémájával szembeül, ráadásul meghatározó vezetőjét, Csutak Vilmost is elveszíti. A helyi-kisregióis szintet ismét középrégióssá szélesített vállalatok újra országos/nemzeti szintű újraelosztási forrás biztosítását és intézményi újjászervezést kérnek: *ezért* következnek előbbieik megvalósítási kísérletei, miközben a múzeum újabb katasztrófákat kénytelen (és képes) átvészelni.

A tulajdonjogban és a vele szervesen összefüggő *közösségi/közösség iránti felelősségben jelentkező működési zavarok* veszélyére már az országos újraelosztási rendszerbe való 1940–1944-es visszatérés szomorú mellékkövetkezménye figyelmeztetett: nem választható el tőlük a gyűjtemények értékes részének második világháború végi elvesztése. Egy nem sokkal későbbi nagy megpróbáltatás (a kommunista államosítás) pedig magát *az újraelosztási rendszer lényegét* érinti, és így az intézményi fennmaradás-működés eredeti feltételeit is átrajzolja: a tarthatatlanná (és egyben negyven évre tartalmatlanná) váló jogi biztosíték kihull a konstrukcióból. Ez a legcsúnyábban bosszulja meg magát: a hiányában (és persze politikai kényszerből) kialakuló-erősödő amnéziával az intézmény szerves jellege csonkul súlyosan, mert legnagyobb erősségét, a valódi közösségbe való szerves beágyazottságát, a közvetlen szolgálatot-igényt feledteti-mossa el. A belső kánon forgalmazói elszakadnak a (legyen az mégoly diffúz) közösségi értékelés alakulásától-alakítóitól, és a kommunizmus bukását követő, amúgy nagyon üdvös restauráció nyomán, az ezredfordulón *ez* egyben a belső kánon (az intézményi önértelmezés) *hagyományában is törést, legalábbis problémákat eredményez*, súlyos intézményi válság kibontakozásához járulva hozzá.

A szerves növekedéssel párhuzamosan a *külső szakmai-szakupolitikai erőter* szerepe sem elhanyagolható: amíg az intézmény teljesítményei nem veszélyesek a szakmai riválisokra (elsősorban a kolozsvári rokon intézményekre), addig utóbbiak legfeljebb figyelmen kívül hagyják a sepsiszentgyörgyi intézmény érdekeit (gyűjtési területét nézik ki gyűjtésre, stb.), és teljesítményeit *nem jelenítik meg az általuk forgalmazott kánonban*. Azután viszont, hogy a múzeum a László Ferenc szakmai eredményei révén *nemzetközi kánon szereplője* lesz (ami az erdélyi riválisokról kevésbé mondható el), a központi források ilyen alapon újragondolt, méltányosabb elosztásában *ellenérdekelte intézmények igyekeznek marginalizálni*-elhallgatni az intézmény jelentőségét, majd hatalmi helyzetbe kerülve ismételten megpróbálják *kisajátítani* addig megteremtett értékeit (gyűjteményeinek feldolgozása, munkatársainak munkája, tudományszervezési elközelítései/alapozása).

A külső politikai-ideológiai feltételek is sajátos tényezőként hathatnak. Fejlettebb anyaországi muzeológiai háttérrel a *magyar szakember (és intézménye) alkalmanként előnyös helyzetbe* kerülhet Romániában. Másrészt a kommunizmus évtizedeiben számos székelyföldi magyar múzeumi szakember *közös ideológiai csapdába* kerül: a román „kulturális forradalom” korszakában egy nemzeti szempontból (nemzeti kisebbségiként) vállalhatónak tűnő, internacionalista ideológia jegyében teszik meg első lépéseiket, vállalhatónak tűnő kompromisszumok irányába, de menet közben az egységes ideológia, amelynek jegyében intézményeik *világnézeti homogenizálásán* dolgoztak, homlokegyenest elmentéses elemekkel töltődik fel, és egy ellenséges, *nacionalista egységideológia* arcát ölti fel, egy a romániai kisebbségi közösségek felszámolását is alapozni kívánó román történelmi mítoszét, *el lehetetlenítve intézményüket* is a saját közössége előtt.

A kánon kérdőjelei. A dolgozat néhány, vélhetően szélesebb érvényű észrevételt is megfogalmaz a közgyűjtemény-történeti kánon(ok) kapcsán. Az érvényes közgyűjteményi fogalomrendszerben kanonizálható, nevezzük így, *kanonikus-félkanonikus elemek* intézményi ismérvek szerint teszik áttekinthetővé az intézménytörténetet. A tényleges fejleményeket azonban gyakran rendhagyó, esetleges elemek határozzák meg, amelyek a *szokásos kánonba nem illeszkednek*, azzal akár *ellentétes mozzanatok*at képeznek. Utóbbiakat a Székely Nemzeti Múzeum esetében a dolgozat *karneváli elemeknek* nevezi. Ezekben a történet sokszor rejtett, de sokban máig változatlan erővonalai mentén feslik fel a kánon lényegéből adódó visszavetítés: általában ügyeskedő helyi vagy rivális érdekérvényesítéshez kapcsolódnak. Mihelyt az intézmény teljesítményei kellőképpen szilárd (esetünkben nemzetközi tudományos) kánonba épülnek, ennek tekintélye ellenében-erőterében az említett „karneváli” becsvagyak-eszközök elégtelenné válnak. A szereplők alkalmazkodnak, és magasabb játékszabályoknak vetik alá magukat (a számukra kínos teljesítményeket például nem minősítetik, hanem elhallgatják), a finom mozgatórugók kimutatása pedig mind nehezebb lesz, holott nem kétséges, változatlanul ott működnek a történetben, még

ha az intézmény személytelenné nő is, mintha leválva működtetőiről, egy *a részek összességénél több* entitás autonóm logikája mentén. A kánon ettől a ponttól *maga* válik kiemelt intézménytörténeti szereplővé, de ez azt is jelenti, hogy *hiányosságai az intézmény gyakorlati problémaforrásává válhatnak*.

Egyik ilyen rossz forгатatókönyv *a belső kánon (önértelmezés) alkalmatlan volta* vagy alkalmatlanná válása esetén állhat elő. Ez értelem szerint az intézmény saját felelősségére figyelmeztet (jelentőségét túldimenzionáló vagy külső imázsának éles helyzetben megfelelni nem tudó, ezzel magát szakmailag is lejárató, avagy ellenkezőleg, kicsinyhitűséggel lehetőségeit kihasználatlanul, magát leírni hagyó intézményi politika). Másik veszély akkor áll elő, ha az *elsődleges forráselosztó* (nemzeti/országos stb. központ) használta-forgalmazta *magasabb rangú kánon nem szűri/szankcionálja megfelelően/eléggé körültekintően* a sajátos feladatok ellátására, többek között saját újratermelésére szolgáló információkat. Amennyiben egyáltalán sor kerül egy közvetlen, teljesítmény-alapú megmértetésre-elszámoltatásra, problémák kevésbé merülhetnek fel, de amennyiben a kanonizációban/forráselosztásban (*a kanonizáció ugyancsak forráselosztás, csak szimbolikus javaké*) illetékes *országos/nemzeti központ* köztes, *közvetítő szintekre* támaszkodik tevékenységében, nem szorul különösebb magyarázatra, hogy ezzel könnyen nyújt lehetőséget visszaélésre is egy esetleg ellenérdekelt köztes központnak. Az elsődleges forráselosztó központnak (a szakpolitika és a szakmai szervezés magasabb szintjének) az érdektelensége nagy károkat okozhat, de ugyanitt meg is előzhetőek-kiküszöbölhetőek az ilyen működési zavarok. A dolgozatban felemlített, Budapest/Bukarest–Kolozsvár/Marosvásárhely–Sepsiszentgyörgy tudomány- és intézményszervezési erőterben jelentkezett konfliktusok története azt mutatja, hogy a térségben a köztes szintek okán keletkező problémákat legtöbbször csak magasabb központban lehet ellensúlyozni, annak segítségével (a magasabb kánon ott keletkezik), mert csak szilárd(abb) helyzetű központ (magában nem vagy kevésbé sérült-komplexált kánonalkotó megfogalmazta kánon) lehet tárgyilagos, belátás-, illetve tárgyalás- és kompromisszumképes. Az észrevétel nyilván az előbbieknél is általánosabb igényű (a dolgozatban tárgyalt esetek egymás ellenében kiegyensúlyozott kis-köztes-magasabb központjai általában *politikai jelleggel is központok*).

Még egy észrevétel: az elsődleges forráselosztó központok felelőssége abban mutatkozik meg leginkább, hogy az említett területiális erőterek generálta csapdák visszatérőek, és az el nem sajátított leckék fokozott károkkal járnak. Márpedig maga a tárgyalt intézmény történeti egyedisége (ekkora tartamon a rokon intézmények között *társtalan, valós történeti folytonossága*) és annak rekonstruált feltételei is arra figyelmeztetnek mindenekelőtt, hogy *ezen a huza-tos vidéken csak a szerves képletek életképesek*, míg a konjunkturális ejtőernyős-, esernyő- stb. kísérleteket mindegyre elfűjja a történelem szele, és utánuk legalább annyi mulasztás (a szerves képződményektől elvont vagy rájuk nem érdemesített erőforrás életképtelenbe fektetése) marad, mint amennyi kétségtelen, de alkalmi, szervesen tovább nem fejleszhető teljesítmény. Akkora közös-

ség és kultúra, mint például a magyar, kérdés, hogy megengedheti-e magának ezt a fényűzést.

Székely Nemzeti Múzeum, 1875–2000

(Kronológiai vázlat)

1870-es évek: az Özv. Cserey Jánosné Zathureczky Emília és Vasady Nagy Gyula alapította múzeum első részvétele nemzetközi tudományos rendezvényen (*VIII. Nemzetközi ősrégészeti és embertani kongresszus*, Budapest); a terepkutatás és forrásközlés megkezdése; beköltözés Imecsfalváról Sepsiszentgyörgyre

1880-as évek: a Magyar Tudományos Akadémia kiadja az *Apor-kódexet*, az első magyar Biblia-fordítás zsoltáraival (a negyedik magyar irodalmi mű része); Nagy Géza kijelöli a székelység eredetének mai kérdéskörét; a székelyföldi szakszerű régészet, középkori falképkutatás, történeti migrációkutatás kezdete; Huszka József a gyűjtemények feldolgozásával kezdi alapozni a lechneri szecesszióhoz vezető irányzatot

1890-es évek: a Székely Mikó Kollégium védnöksége; a magyar vidéki közgyűjteményügy intézményesülésének pillanatában a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőisége a kilenc támogatásra érdemesnek talált vidéki magyar múzeumból csak itt talál néprajzi gyűjteményt

1900-as évek: *Párizsi világi kiállítás*; a nagy mikós tanár múzeumőrök néprajzos-természettudományos-történész munkássága; Roediger Lajos volt zombori múzeumőr bekapcsolódása az intézmény munkájába; Gödri Ferenc sepsiszentgyörgyi polgármester politikai és szakmai hozzájárulása; László Ferenc megkezdí nemzetközi hírvilág ősrégészeti kutatásait

1910-es évek: a múzeum a Kós Károly tervezte saját épületcsoportba költözhet; a székelyföldi szintű terepkutatások, régészeti ásatások folytatása; a diákok (pl. Varga Nándor Lajos) bevonása; a Székely Nemzeti Levéltár megalapozása; egyedülálló jogi státus (autonóm szervezet) kiharcolása teszi lehetővé, hogy az impériumváltáskor sem kerül ki a székelység tulajdonából

1920-as évek: az egyetlen csonkaországon kívüli magyar tudományos intézmény marad; megbecsülés a román tudomány és politika részéről; *Genfi néprajzi kiállítás*; Bartók sepsiszentgyörgyi koncertje; a csángó folklór első fonográf-fos kutatása (Domokos Pál Péter); az 1929-es *Emlékkönyv*, egy Székelyföld-monográfia előmunkálataival; Benedek Elek utolsó, a múzeumhoz idézett mondata: „*Fő, hogy dolgozzanak!*”

1930-as évek: Csutak Vilmos programjai – holtversenyben első magyar skanzen; néprajzkutói bázis; természettudományos súlypontú székelyföldi kutatóutak (Bányai János és Könczei Gerő társszervezőkkel), a második komplex magyar regionális kutatóprogram (a Balaton-kutatás után); a *Székely Oklevéltár*

VIII. kötete (Barabás Samuval); az első kisebbségi magyar, szakintézmény lebonyolította műemlékfelújítás (Vámszer Gézával); a múzeum kezelésébe kerül a két világháború közötti egyetlen, a magyar kisebbségnek utódállamban visszaszolgáltatott vagyontömeg, a Gozsdu Alapítvány budapesti vagyonának ellentételezése

1940-es évek: Herepei János intézet-kísérlete az ország államilag legtámogatottabb vidéki, Észak-Erdély egyetlen közgyűjtemény rangú múzeumában (átfogó néprajzi és levéltári kutatás; Balassa Iván indulása; Cs. Bogáts Dénes összeállítja az első erdélyi oklevélszótárat, illetve történeti tájszótárat, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* ötletadóóját); súlyos világháborús veszteség Zalaegerszegen; Fadgyas Anna megvédi a nem evakuált anyagot; az önálló romániai magyar múzeumi-könyvtári hálózat utóvédje Szabédi László vezetése idején; a kommunista államosítással az addigi tulajdonjogi státus felszámolódik

1950-es évek: a legnagyobb vidéki magyar múzeumi gyűjtemény a Kárpát-medencében (félmillió tétel a levéltár kiszakításáig); úttörő szerep a román múzeumi rendszer ideológiai nyomás alatti, de alulról is kísérletezett újjászervezésében; első evolúcióközpontú természetrajzi kiállítás Romániában; a kommunista korszak Magyarország és Románia együttes területén első vidéki múzeumi évkönyvei (magyarul, románul)

1960–1970-es évek: Kovács Sándorral kezdve saját természettudományos, történetész, néprajzos, képzőművész múzeumi szakemberek alkalmazása és jelentős munkássága; Székely Zoltán nemzetközi jelenlétet biztosít a múzeumnak régészeti kutatásaival; kora középkori magyar temetők feltárása Háromszéken

1970–1980-as évek: külső részlegek alapítása (kézdivásárhelyi, csernátoni, kisbaconi; Sepsiszentgyörgyi Képtár); a főépület eredeti tervek szerinti bővítése, a skanzen kiteljesítése (Csernátonban); Baász Imre megszervezi a később nemzetközivé bővülő *Medium* kortárs kísérleti képzőművészeti seregszemlét; az *Aluta* évkönyvek az ekkori legnagyobb kisebbségi magyar szakperiodika

1990-es évek: a múzeum eredeti jellege kérte alapkiállítások visszaállítását; visszaintegrálódás a magyar (a feljavított épületű Képtár esetében a nemzetközi) művészeti-kulturális-tudományos életbe; a részlegek autonómiája-önállósulása (a magántulajdonú kisbaconi Benedek Elek Emlékház ki is válik)

**The Székely National Museum
in History of the Hungarian Science and Cultural Life
1875–2000
(Abstract)**

The Székely National Museum (Sepsiszentgyörgy/Sf. Gheorghe, Romania) is one of the oldest Hungarian museums and in the same time one of the oldest museums from Romania. The thesis discusses it like *a phenomenon of history of institutions*. The museum was founded in 1875 and it had been given European fame already before the First World War. It is the only Hungarian scientific institution, which get outside the borders of Hungary in 1918 but it manages to keep its Hungarian character and lives through all major political crisis of the region (1940, 1944, 1949, 1989).

The thesis proposes an overwriting of the canons (the canon concerning the history of institutions as well as the history of science) regarding the museum. The chapters complete the list of its achievements also but evaluate especially its history like *an organic whole*. The continuity of the institution is due to the social background of the foundation (a special *legal, professional and financial-organizational* structure). In 1925 his prominent archaeologist Ferenc László is given a memorial service with obituary by V. Gordon Childe. In the next decade the museum is the regional centre of *an informal cultural self-government* of the Hungarian minority. After this its leaders attempt a number of solutions to assure the increased duties (currently it functions as a regional museum but it is maintained by a single county of Romania).

The thesis warns of the insufficiencies of the concerning canons. These insufficiencies give the institution much trouble through his history and are explainable with the problems of the self-interpretation of the museum, or with the absence of interest of the Romanian and Hungarian (national) canon and the counter-interest of the intermediary centers of the canon formation. However, the lesson is valid: subsidy of the organic institutions is more paying than subsidy of the boom ones, more exposed to the historical changes.

1. ábra Az imecsfalvi Cserey-kúria az első világháború előtt

2. ábra A Székely Nemzeti Múzeum főépülete és a Csíki ház a második világháború idején

3. ábra Özv. Cserey Jánosné
Zathureczky Emília (1823–1905)

4. ábra Vasady Nagy Gyula
(1845–1881)

5. ábra Nagy Géza (1855–1915)

6. ábra László Ferenc (1873–1925)

7. ábra Csutak Vilmos (1878–1936)

8. ábra Herepei János (1891–1970)

9. ábra Szabédi László (1907–1959)

10. ábra Székely Zoltán (1912–2000)

